

Mateusz ŁAKOMY

Polskie Towarzystwo Geopolityczne

BEZPIECZEŃSTWO DEMOGRAFICZNE A POTĘGA PAŃSTW

Abstrakt:

Celem artykułu jest określenie znaczenia liczby i struktury ludności z punktu widzenia potęgi państwa. Artykuł przedstawia historię zmian demograficznych w Europie na przestrzeni ostatnich dwóch tysięcy lat, szczególnie uwzględniając wyjątkowość ostatnich dwóch stuleci z perspektywy teorii transformacji demograficznej. Następnie dokonuje przeglądu dorobku myśli geopolitycznej dotyczącej czynników wpływających na potęgę państw, wprowadzając własną kategoryzację czynników z perspektywy ich zależności od zmiennych demograficznych, identyfikując potencjalną wrażliwość potęgi na zmianę liczebności populacji i liczby ludności w wieku produkcyjnym. Taką formą kategoryzacji pozwala na wyciągnięcie wniosku, że dla potęgi państwa najbardziej podstawowymi czynnikami, wpływającymi na wiele innych czynników cząstkowych są warunki geograficzne, jakość przywództwa i liczba ludności. Liczba ludności ma zatem znaczenie podstawowe dla potęgi, stąd zapewnienie bezpieczeństwa demograficznego należy do podstawowych zadań państwa. Biorąc to pod uwagę zaproponowano definicję bezpieczeństwa demograficznego.

Słowa kluczowe: ludność, bezpieczeństwo demograficzne, geopolityka, Europa.

Sytuacja demograficzna Europy

W ciągu ostatnich dwóch stuleci Europa podlegała zmianom demograficznym bezprecedensowym w swojej historii. Wcześniej zaludnienie Europy utrzymywało się na stałym poziomie lub nieznacznie rosło. W ciągu pierwszego tysiąclecia naszej ery populacja wzrosła z 33,7 do 39,1 mln, co oznacza średni roczny przyrost w tempie 0,015%. Przez kolejne 700 lat stopa wzrostu osiągnęła średnią 0,168%, a populacja w roku 1700 liczyła już 126,8 mln (Maddison 2013). Wzrost ten był nieregularny, przerywany epidemiami i wojnami. Wiek XIX był natomiast w Europie okresem eksplozji demograficznej. Nastąpiła ona na skutek gwałtownego spadku umieralności, co z kolei było możliwe dzięki odkryciom w dziedzinie medycyny i

upowszechnieniu higieny. Utrzymywanie dzietności na wysokim poziomie przy jednoczesnym spadku umieralności spowodowało, że ludność Europy między rokiem 1820 a 1913 wzrosła z 224,2 do 496,7 mln, co oznacza średnioroczny przyrost o 0,8%. Stało się to nawet mimo opuszczenia Europy w tym okresie przez blisko 60 mln emigrantów (Hatton i Williamson 1992), którzy wyjechali do innych części świata. Skokowy wzrost liczby ludności stworzył niespotykane wcześniej możliwości formowania wielkich armii, a postęp techniczny umożliwiał przekuwanie kolejnych roczników w produktywnych pracowników, co z kolei służyło wyjątkowemu w historii wzrostowi gospodarczemu (Manyika i in. 2015). Na początku XX wieku Europa osiągnęła szczyt swej dominacji politycznej, militarnej i kulturalnej nad światem.

W XX wieku obraz demograficzny w Europie uległ zasadniczej zmianie. Już w ostatnich trzech dekadach XIX wieku dzietność zaczęła spadać, by do lat 60-tych wieku XX osiągnąć w większości krajów poziom zbliżony do umożliwiającego zaledwie prostą zastępowalność pokoleń (współczynnik dzietności wynoszący 2,1 dziecka na matkę). Wiele krajów przeżywało podobne tendencje demograficzne, co pozwoliło na sformułowanie teorii transformacji demograficznej (Notestein 1943, Notestien 1945, Kirk 1943, ang. *demographic transition*, w polskiej literaturze określanej często teorią przejścia demograficznego). Zgodnie z tą zasadą, ludność poszczególnych krajów przechodzi od pierwotnej równowagi demograficznej, opartej na wysokiej dzietności i wysokiej umieralności, które się w przybliżeniu bilansują i powodują w przybliżeniu utrzymanie liczebności populacji na stałym poziomie, do nowej równowagi, opartej na niskiej umieralności i niskiej dzietności. Gwałtowny przyrost zaludnienia w okresie między tymi dwoma stadiami spowodowany jest tym, że spadkowi umieralności nie towarzyszy jednoczesny spadek dzietności, ale ten drugi następuje ze znacznym poślizgiem czasowym. Wbrew oczekiwaniom twórców teorii transformacji demograficznej okazało się, że współczynnik dzietności nie ustabilizował się na poziomie umożliwiającym prostą zastępowalność pokoleń, tylko spadał dalej, osiągając w niektórych krajach już w latach 70-tych i 80-tych ekstremalnie niskie wskaźniki, nawet poniżej 1,3 (Kohler, Billari i Ortega 2002). Po upadku systemu komunistycznego w Europie do recesyjnych krajów Europy Zachodniej dołączyła Europa Wschodnia, gdzie już pod koniec lat 80-tych dzietność spadła poniżej 2,1, osiągając na przelomie tysiąclecia średnią dzietność jeszcze niższą niż w krajach Europy Zachodniej (łącznie Europa Wschodnia 1,27 w roku 2001, Polska 1,25 w roku 2002).

W tej nowej sytuacji demograficznej Europa znajduje się obecnie. Kraje europejskie po okresie spadku dzietności poniżej 2,1 tylko w wyjątkowych przypadkach zdołały się do niej ponownie zbliżyć, osiągając w 2016 roku dzietność w wysokości: Francja: 1,93 (Insee 2017), Islandia: 2,01, Irlandia: 1,98, Wielka Brytania: 1,89, Szwecja: 1,88, Norwegia: 1,86 (szacunki za: CIA 2017).

Tab. 1: Ogólny współczynnik dzietności wybranych krajów świata, lata 1964 i 2014

Table 1: Total Fertility Rate (TFR) of selected countries in 1964 and 2014

Kraj / country	Ogólny współczynnik dzietności w roku: Total Fertility Rate in a year:	
	1964	2014
Świat / World	6,98	3,37
Stany Zjednoczone / United States	3,19	1,86
Chiny / China	6,32	1,56
India / India	5,86	2,43
Japonia / Japan	2,05	1,42
Brazylia / Brazil	5,95	1,79
Niemcy / Germany	2,54	1,39
Wielka Brytania / United Kingdom	2,93	1,83
Francja / France	2,87	1,99
Rosja / Russia	2,18	1,70
Polska / Poland	2,57	1,29
Iran / Iran	6,90	1,71
Turcja / Turkey	6,03	2,07

Źródło/Source: World Bank (2017).

Pozostałe kraje Europy zachowują dzietność wyraźnie niższą od umożliwiającej prostą zastępowalność pokoleń. Prowadzi to do zmiany struktury wieku populacji, określanej mianem starzenia się, mierzonego zwiększaniem się mediany wieku. Mediana wieku to wskaźnik oznaczający, że połowa populacji jest młodsza niż mediana, a połowa populacji starsza. W roku 2015 mediana wieku dla Europy wynosiła 41,7 lat, co oznaczało wzrost w ciągu ostatnich 50 lat o ponad 10 lat (mediana w roku 1965 wynosiła 30,9 lat) (ONZ 2015a), co czyni obecnie Europę regionem o najstarszej populacji na świecie.

Zmiana struktury wieku związana ze spadkiem dzietności poniżej wskaźnika prostej zastępowalności pokoleń oraz wydłużaniem się trwania życia jest zróżnicowana w czasie. Przed spadkiem dzietności poniżej 2,1 przedstawiona graficznie struktura wieku populacji przypomina piramidę, w której dzieci stanowią najliczniejszą grupę, a im wyższy wiek ludności, tym mniejsza liczba osób w danym wieku (rys. 1). W momencie spadku dzietności poniżej 2,1 struktura wieku stopniowo się zmienia, osiągając z czasem kształt taki, w którym najliczniejszymi rocznikami są roczniki w wieku produkcyjnym. Ten kształt struktury wieku jest ostatnim, jaki znany jest empirycznie. Jednak w miarę utrzymywania się niskiej dzietności struktura demograficzna w sposób

nieunikniony prowadzi do powstania sytuacji, w której najliczniejszymi są roczniki w wieku poprodukcyjnym, a graficzny obraz struktury demograficznej zaczyna przypominać kształt, który można określić demograficznym sopelem lodu lub maczugą demograficzną (Łakomy 2016).

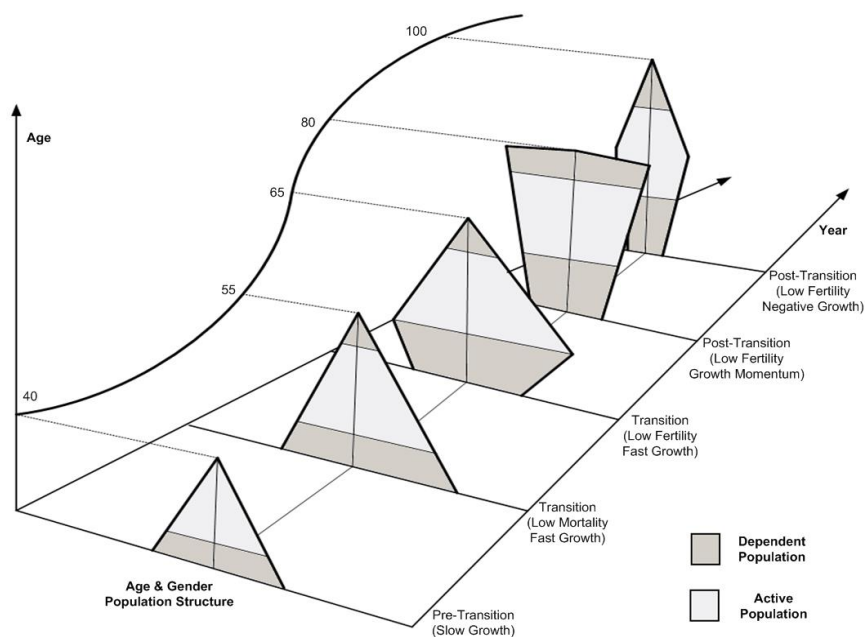
Tab. 2: Mediana wieku ludności świata w latach 1965 i 2015
Table 2: Median age of the world population in 1965 and 2015

Region / <i>Region</i>	Mediana wieku w roku: / <i>Median age in:</i>	
	1965	2015
Świat / <i>World</i>	21,9	29,6
Europa / <i>Europe</i>	30,9	41,7
Ameryka Północna / <i>North America</i>	28,2	38,3
Oceania / <i>Oceania</i>	25,2	32,9
Azja / <i>Asia</i>	19,8	30,3
Ameryka Południowa / <i>South America</i>	18,5	29,2
Afryka / <i>Africa</i>	18,2	19

Źródło/*Source*: UN (2015a).

Rys. 1: Zmiany struktury demograficznej w trakcie transformacji demograficznej

Figure 1: Population structure changes under demographic transition

Źródło/*Source*: Kugler & Kugler (2010).

Drugim zjawiskiem związanym ze starzeniem się populacji jest zahamowanie wzrostu liczby ludności. Po wciąż trwającym okresie przejściowym, w którym umieralność spada, o liczbie ludności decyduje dzietność i migracje netto. W przypadku braku migracji populacja zaczyna się zmniejszać na skutek niskiej dzietności.

Znaczenie potencjału demograficznego państw dla międzynarodowego układu sił

Dokonując przeglądu myśli geopolitycznej i syntetyzując jej dorobek Moczulski (1999) stwierdził, że geopolityka jest nauką o zmiennych układach sił na niezmiennym przestrzeni. Podstawowi aktorzy sceny międzynarodowej – państwa - tworzą ośrodki siły, a relacje między państwami tworzą system międzynarodowy, którego kształt zależy od rozkładu sił uczestników systemu. Za wybitnym francuskim politologiem Raymondem Aronem system międzynarodowy rozumieć można jako „całość utworzoną przez jednostki polityczne, które utrzymują ze sobą wzajemne regularne stosunki i z których każde może być wciągnięte w powszechną wojnę” (Aron 1995). Układ sił jest najważniejszą cechą każdego systemu międzynarodowego. Siła i inne pojęcia, często używane zamiennie i mające zbliżony zakres znaczeniowy, takie jak potęga i potencjał (ang: *power*, niem: *Macht*, fr: *puissance*), jest więc podstawowym czynnikiem w stosunkach międzynarodowych. „Relacje międzypaństwowe, czy też ogólniej relacje geopolityczne są przede wszystkim relacjami siły, jakie ludzie wytworzyli na danym obszarze” (Moczulski 1999). Rozróżnić przy tym należy siłę (*power*) rozumianą jako możliwość, zdolność, potencjał, od siły rozumianej jako zastosowanie potencjału (*force*). W kontekście systemu międzynarodowego pojęcie siły używa się w tym pierwszym znaczeniu, które jest tożsame z potęgą (Sulek 2014).

Jak ujęli to analitycy RAND Corporation: „potęga państwa może być zdefiniowana jako zdolność do osiągnięcia celów strategicznych poprzez zamierzone działanie” (Tellis i in. 2000). Z tej perspektywy najważniejszym celem państwa jest maksymalna możliwa akumulacja siły, która umożliwia wpływanie na system międzynarodowy zgodnie z własnym narodowym interesem. Hans Morgenthau, wybitny amerykański politolog niemieckiego pochodzenia, wnioskuje: „Polityka międzynarodowa – jak każda polityka – jest walką o potęgę. Bez względu na to, jakie są jej ostateczne cele, celem bezpośrednim zawsze jest potęga” (Morgenthau 2010). Potęga ma takie znaczenie w stosunkach międzynarodowych, ponieważ, jak zauważa Stoessinger (1962), „Potęga w stosunkach międzynarodowych to zdolność państwa do użycia swych materialnych i niematerialnych zasobów w sposób, który wpłynie na zachowanie innych państw”. Innymi słowy potęga umożliwia narzucenie własnej woli innym jednostkom politycznym, a zatem państw, które mają największą potęgę w systemie, są w stanie czerpać z niego najwięcej korzyści (Wallerstein 2007) oraz w największym stopniu zapewnić sobie realizację trzech

podstawowych celów państwa, jakimi – posługując się twierdzeniem Raymonda Arona - są bezpieczeństwo, rozwój i chwała (Aron 1995).

Zdolność państw do utrzymania i rozwoju potęgi pozostaje w bezpośredniej zależności od czynnika demograficznego. Halford Mackinder, profesor geografii i założyciel London School of Economics, jeden z prekursorów geopolityki i jednocześnie najbardziej wpływowych autorów w historii dyscypliny, dostrzegł w czynniku demograficznym jeden z dwóch (obok geografii, której dyscyplina geopolityki zawdzięcza swą nazwę) zasadniczych zmiennych wpływających na stosunki między państwami: „równowaga sił politycznych w każdym momencie czasowym jest z jednej strony wynikiem warunków geograficznych, zarówno ekonomicznych jak i strategicznych, a z drugiej strony relatywnej liczebności, męstwa, wyposażenia oraz organizacji konkurujących narodów” (Mackinder 1904, *tłum. wł.*). Podobnie rozumuje Hans Morgenthau, stwierdzając: „Wprawdzie twierdzenie, że państwo można uznać za potężne jedynie ze względu na populację jest bezzasadne, to prawdą pozostaje, że żaden kraj nie może utrzymać lub zdobyć statusu pierwszorzędnej potęgi, jeżeli nie należy do najbardziej zaludnionych krajów na świecie” (Morgenthau 2010). Znaczenie demografii dla potęgi państwa ma zatem wymiar zarówno ilościowy, jak i jakościowy. Zmiana liczebności populacji między uczestnikami systemu międzynarodowego prowadzi do zmiany kalkulacji układu sił i zwiększenia znaczenia państwa, którego populacja w ujęciu relatywnym rośnie, czy to poprzez wzrost liczby ludności własnej szybszy niż wzrost liczby ludności innych uczestników systemu, czy też wolniejszy spadek populacji własnej niż innych państw. Wzrost siły jednego uczestnika systemu wynikający ze wzrostu relatywnej liczebności populacji może być w całości lub części równoważony poprzez inne czynniki wynikające z organizacji, wyposażenia lub woli. Zauważyć jednak należy, że czynniki równoważące mogą mieć ograniczoną możliwość kompensacji wynikającą ze skali zmiany proporcji demograficznych, z drugiej też strony państwa o rosnącej populacji dysponujące sprzyjającymi warunkami geograficznymi i kompetentnym rządem mogą również umacniać swoją pozycję także w obszarach innych, niż liczba ludności. Jak syntetyzuje Mackinder w pracy *Democratic Ideals and Reality* (1919) „siła [wynikająca z] ludzi to nie tylko liczenie głów, ale jeśli wszystkie inne rzeczy są równe, to liczby są decydujące” (*tłum. wł.*).

W miarę rozwoju dorobku światowej myśli geopolitycznej stworzonych zostało wiele zestawień czynników, które wpływają na potęgę państw. Część zestawień ma charakter listy czynników, których znaczenie autorzy uzasadniają jakościowo, część natomiast została opisana w formie wzorów, pozwalających zidentyfikować zależności między poszczególnymi czynnikami i dokonać wyliczeń sił poszczególnych uczestników systemu, a także dokonać modelowania układu sił. Przegląd czynników pozwala dokonać ich klasyfikacji według różnych perspektyw. W dalszej części artykułu prezentowana jest klasyfikacja czynników wpływających na potęgę państw z perspektywy

demograficznej. Celem przyjęcia tej perspektywy jest identyfikacja znaczenia liczby i struktury ludności dla potęgi państw. Przyjmując tę perspektywę czynniki wpływające na potęgę państw można pogrupować w trzech kategoriach.

Pierwszą kategorią są czynniki zależne od liczby ludności. W najbardziej podstawowym wymiarze jest to sama liczba ludności. Kategoria ta obejmuje też czynniki, w których znaczenie ma liczebność subgrup populacji, do których należą liczba ludności w wieku produkcyjnym, liczba pracowników, konsumentów, potencjalna lub aktualna liczba żołnierzy itp. Czynnikiem zależnym od liczby ludności jest też wielkość PKB, która zależy od liczby pracowników oraz średniej produktywności pracownika (Manyika i in. 2015), zatem do czynników zależnych od liczby ludności należy też wielkość gospodarki i czynniki zależne od wielkości gospodarki, jak zasoby finansowe, dochód państwa czy wysokość wydatków wojskowych. Od liczby ludności zależy też poziom rozwoju technologicznego (zależny od wielkości gospodarki i liczby dostępnych naukowców, inżynierów, innowatorów itp.), który z kolei wpływa na drugi element decydujący o wielkości PKB - produktywność, oraz na jakość uzbrojenia będącą pochodną rozwoju technologicznego. Od liczby ludności, wielkości gospodarki i poziomu rozwoju technologicznego zależą z kolei m.in. siła wojska czy poziom uprzemysłowienia.

Drugą kategorią są czynniki zależne od cech populacji innych niż jej liczebność. Przedmiotem zainteresowania demografii jest populacja w ujęciu statystycznym, zatem do tej kategorii należą pozostałe czynniki odnoszące się do populacji jako całości i wpływające na jej organizację i funkcjonowanie. Zaliczyć tu można czynniki moralne i wolicjonalne, takie jak duch narodu, jedność narodu, stosunek do polityki zagranicznej, duch bojowy itp. Do tej grupy zaliczają się także czynniki związane z organizacją wewnętrzną społeczeństwa, takie jak stabilność instytucji, poziom spójności wewnętrznej, stopień integracji społecznej, oraz czynniki służące rozwojowi, do których zalicza się zdrowie, wykształcenie ludności, kreatywność, zdolności techniczne i organizacyjne wykorzystywane w produkcji, poziom wykszolenia wojskowego, itp.

Trzecią kategorią są czynniki nie związane z cechami populacji. Należą do nich czynniki związane z położeniem geograficznym, do których należy wielkość terytorium, charakter granic, klimat, dostęp do surowców itp. W tej grupie czynników mieści się także rozwój handlu, który jest zależny w głównej mierze od położenia geograficznego jak np. bliskości do szlaków handlowych czy dostępu do morza. Do tej kategorii należy wreszcie tzw. czynnik ludzki, ale nie odnoszący się do populacji jako całości tylko do elit społecznych, ich celów, kompetencji, formy i skuteczności wpływania na społeczeństwo. Mieści się w tym jakość dyplomacji, poziom myśli strategicznej, jakość przywództwa,

zdolności wywierania wpływu na społeczeństwo, forma ustroju politycznego, zdolność do budowania przychylności międzynarodowej opinii publicznej itp.)¹. Klasyfikacja z perspektywy demograficznej jest niekiedy odmienna od klasyfikacji dokonanych przez poszczególnych autorów (Tab. 3).

Tab. 3: Czynniki wpływających na potęgę państw z perspektywy demograficznej

Table 3: Factors influencing national power from the demographic perspective

Autor / Author	Rok publikacji / Year of publication	Kategorie czynników wpływających na potęgę państw Categories of factors influencing the power of states		
		Liczba ludności i czynniki od niej zależne <i>Population size and factors depending on the population size</i>	Czynniki zależne od cech populacji innych niż liczebność <i>Factors depending on population attributes other than the very size</i>	Czynniki nie związane z cechami populacji <i>Factors unrelated to population</i>
Halford Mackinder	1904	Liczba ludności Wyposażenie narodów	Organizacja narodów Męstwo narodów	Warunki geograficzne
Nicholas Spykman	1942	Liczba ludności Rozwój gospodarczy Rozwój technologiczny Siła finansowa	Jednorodność narodowościowa Stopień integracji społecznej Stabilność polityczna Morale narodu	Wielkość terytorium Charakter granic Zasoby naturalne kraju

¹ Klasyfikacja czynników w oparciu o perspektywę demograficzną odnosi się do zasad, nie zaś do potencjalnych zdarzeń jednostkowych i wyjątkowych, które wpływają w pojedynczych państwach lub przez określony okres czasu. Nie zmienia zasady, że gospodarka zależy od liczby ludności i produktywności fakt, że na gospodarkę Hiszpanii w XVI wieku i Holandii w wieku XVII wpływało w znacznej części z położenie geograficzne i dostęp do mórz (choć Heinsohn (2009) argumentuje, że istotny wpływ na skłonność do podróży Hiszpanów i Holendrów miało wystąpienie zjawiska nadliczbowych synów, co jest już czynnikiem demograficznym związanym z liczbą ludności). Podobnie nie zmienia zależności rozwoju technologicznego od liczby ludności i wielkości gospodarki możliwość zakupu technologii wojskowych i produkcyjnych w krajach trzecich ani występowanie zjawiska kradzieży technologii, ponieważ technologie najnowocześniejsze, dające zasadniczą przewagę są co do zasady ściśle chronione i nie udostępniane do sprzedaży, więc muszą być rozwinięte wewnątrz krajów. Z kolei kradzież technologii nie może mieć charakteru masowego, wpływającego na całość gospodarki i sił zbrojnych, może wzmocniać jedynie wybrane aspekty.

Łakomy, M., Bezpieczeństwo demograficzne a potęga państw, Przegląd Geopolityczny, 19, 2017, s. 124-141.

Hans Joachim Morgenthau	1948	Tendencje wzrostu liczby ludności Uprzemysłowienie Technologia wojskowa Liczba żołnierzy	Rozmieszczenie ludności Morale i charakter narodu Jakość żołnierzy służby czynnej	Geografia Surowce Żywność Jakość rządu Jakość dyplomacji Przywództwo wojskowe
John G. Stoessinger	1962	Liczba ludności Rozwój technologiczny Poziom industrializacji	Umiejętność wykorzystania zasobów Wola działania społeczeństwa Charakter narodowy Morale narodowe	Czynnik geograficzny Bogactwa naturalne Forma rządów Ideologia Przywództwo narodowe
Raymond Aron	1962	Liczba ludności	Dyscyplina uczestników walki Wiedza umożliwiająca przetworzenie dostępnych materiałów w uzbrojenie Solidarność obywateli	Zajmowana przestrzeń Dostępność materiałów możliwych do przetworzenia w uzbrojenie Jakość dowództwa cywilnego Jakość dowództwa wojskowego Organizacja armii Szczęśliwy lub nieszczęśliwy los
Abramo Fimo Organski	1968	Liczba ludności w wieku produkcyjnym Liczba poborowych Liczba konsumentów Dochód państwa Dochód per capita	Zatrudnienie poza rolnictwem Stopień urbanizacji kraju Identyfikacja i lojalność obywateli wobec państwa	Położenie geopolityczne Wielkość terytorium Ukształtowanie topograficzne Klimat Bogactwa naturalne i kontrola ich wydobywania Strategia polityki zagranicznej Skuteczność dyplomacji Skuteczność propagandy Wpływ polityki na gospodarkę Rola armii Pozycja rządu
Paul Kennedy	1987	Bogactwo Technika Wydatki na wojsko Potęga wojskowa	Rozwiązania organizacyjne	
Kenneth Waltz	1993	Liczba ludności Potęga gospodarcza Sila militarna	Stabilność polityczna	Zasoby naturalne Kompetencje polityczne

Łakomy, M., Bezpieczeństwo demograficzne a potęga państw, Przegląd Geopolityczny, 19, 2017, s. 124-141.

John Maersheimer	2001	Liczba ludności Bogactwo narodowe		
Rudolf Steinmetz	1929	Liczba ludności Stopień zamożności	Jedność i zwartość narodu Zdolności moralne	Rozmiary terytorium Jakość przywództwa Instytucje polityczne Wzbudzany szacunek i przyjaźń za granicą
Guido Fisher	1939	Liczba ludności Gęstość zaludnienia Rozwój technologiczny Rozwój przemysłowy	Elastyczność gospodarcza Zdolności organizacyjne Poziom kultury Kreatywność i innowacyjność Zdolności adaptacyjne Wytrwałość	Położenie geograficzne Rozmiar państwa Rodzaj granic Nastawienie państw sąsiadujących Urodzajność gruntów Zasoby naturalne Rozwój handlu
Margaret Ball, Hugh Killough	1956	Liczba ludności Siła finansowa, pozwalająca na tworzenie kapitału Rozmiary przemysłu ciężkiego, przede wszystkim zbrojeniowego	Stan zdrowotny Poziom wykształcenia Skład ludności Zdolności techniczne i organizacyjne produkcji Stabilność instytucji politycznych Stabilność gospodarcza	Wielkość i położenie terytorium Zasoby naturalne Dostępność zewnętrznych dostaw materiałów strategicznych Poziom myśli strategicznej Doświadczenie i umiejętności prowadzenia rokowań międzynarodowych Zakres przyjaznego poparcia w społeczności międzynarodowej Zdolność zapewnienia ludności dostatniego życia
Alfred de Grazia, Tom H. Stevenson	1962	Liczba ludności Rozwój technologiczny	Jedność narodu w kwestii kierunku polityki zagranicznej	Wielkość terytorium Zasoby naturalne Jakość dyplomacji Gotowość militarna

Łakomy, M., Bezpieczeństwo demograficzne a potęga państw, Przegląd Geopolityczny, 19, 2017, s. 124-141.

Federick Hartmann	1967	Liczba ludności Dynamika zmian liczby ludności Aktualny i przewidywany wzrost gospodarczy Siły zbrojne Stosunek między ludnością w wieku poborowym i rozmiarami sił zbrojnych Jakość uzbrojenia	Struktura ludności Miejsce zamieszkania Doświadczenie ludzi jako narodu i państwa Stosunek do życia Spójność społeczeństwa Stosunek do władzy	Klimat Polożenie geograficzne Rozmiar terytorium Zasoby surowcowe Ustrój państwa Skuteczność funkcjonowania władzy Wyszkolenie sił zbrojnych
Daniel S. Papp	1984	Liczba ludności Potencjał przemysłowy Zdolności wojskowe	Wola	Wielkość terytorium Polożenie terytorium Zasoby naturalne Przywództwo Zręczność dyplomacji Strategia Percepcja siły przez innych
F. Clifford German	1960	Liczba ludności Baza przemysłowa Wielkość armii Potencjał nuklearny		Terytorium
J. David Singer, projekt "Korelaty Wojny"	1963 (start)	Liczba ludności Liczba ludności miejskiej Konsumpcja energii Produkcja stali Wydatki na siły zbrojne Liczba żołnierzy		
Norman Z. Alcock, Alan G. Newcomb	1970	Liczba ludności Wielkość PKB Wielkość PKB per capita		
Ray S. Cline	1994	Liczba ludności Wielkość PKB Udział w handlu światowym Możliwości militarne		Wielkość terytorium Zamierzenia, cele strategiczne
Arvind Virmani	2005	Liczba ludności Wielkość PKB PPP Wielkość PKB per capita Zdolność wojskowa		Ambicje i determinacja w osiąganiu celów Wola mocy

Łakomy, M., Bezpieczeństwo demograficzne a potęga państw, Przegląd Geopolityczny, 19, 2017, s. 124-141.

Leszek Moczulski	1999	Liczba ludności Wielkość PKB	Potencjał intelektualny Potencjał moralny	Wielkość terytorium
Mirosław Sulek (potęga ogólna)	2001	Liczba ludności Produkt krajowy brutto		Powierzchnia terytorium
Mirosław Sulek (potęga wojskowa)	2001	Wydatki wojskowe Liczba żołnierzy w służbie czynnej		Powierzchnia terytorium
Dariusz Kondrakiewicz	1999	Dochód narodowy Wydatki militarne Rozwój technologiczny Siła rodzajów wojsk Stan uzbrojenia Zdolności mobilizacyjne Potencjalna siła rezerwistów Poziom zapasów strategicznych	Morale żołnierzy	Sprawność działania rządu Stan wyszkolenia armii System dowodzenia System łączności
Marcin Kleinowski	2010	Liczba ludności Potencjał gospodarczy Ilość środków walki Jakość środków walki	Wiedza, jak przekształcać zasoby materialne Identyfikacja społeczeństwa z kierunkiem polityki państwa Mobilizacja i wytrwałość w dążeniu do urzeczywistnienia polityki państwa	Wielkość terytorium Ukształtowanie terytorium Usytuowanie terytorium Zasoby naturalne Klimat Zdolności organizacyjno-decyzyjne

Źródło/Sources: Alcock i Newcomb (1970), Aron (1995), Ball i Killough (1956), Cline (1994), de Grazia i Stevenson (1962), Fisher (1939), German (1960), Hartmann (1967), Kennedy (1994), Kleinowski (2010), Kondrakiewicz (1999), Mackinder (1904), Maersheimer (2001), Michalik (2012), Moczulski (1999), Morgenthau (2010), Organski (1968), Papp (1984), Spykman (1942), Steinmetz (1929), Stoessinger (1962), Sulek (2001), Sulek (2004), Sulek (2014), Virmani (2005a), Virmani (2005b), Waltz (1993)

Przegląd poglądów co do źródeł potęgi pozwala dostrzec zgodność badaczy co do tego, że liczba ludności ma znaczenie zasadnicze. Obok różnych geograficznych elementów składowych liczba ludności jest najczęściej powtarzającym się czynnikiem. Niemal wszyscy autorzy wskazują w sposób dorozumiany lub wprost, że liczba ludności wpływa pozytywnie na potęgę państwa. Wyjątkiem jest indyjska koncepcja Virmaniego (2005a, 2005b), która w modelu liczbę ludności lokalizuje nie w liczniku, a w mianowniku ilorazu potęgi, co pomniejsza potęgę państw ludnych. Wzrost liczby ludności jednak sam w

sobie nie determinuje wzrostu potęgi. Aby tak się stało, potrzebne są odpowiednie warunki gospodarcze i społeczne pozwalające na wykorzystanie możliwości populacji². Liczba ludności jest czynnikiem twardym, pozwalającym się wyrażać w formie skwantyfikowanej. Obok liczby ludności powszechnie przytaczanymi twardymi czynnikami potęgi państwa są czynniki związane z wielkością gospodarki i zdolnościami militarnymi. Te czynniki są jednak bezpośrednio zależne od liczby mieszkańców kraju, co jedynie podkreśla znaczenie liczby ludności. W tym przypadku jednak szczególne znaczenie ma liczebność i udział w całości populacji subgrupy tworzonej przez osoby w wieku produkcyjnym (rozumianej dla mężczyzn jako osoby w wieku 18-64 lat, dla kobiet 18-59 lat), która stanowi podstawę dla liczebności pracowników, naukowców, poborowych i żołnierzy. Klasyfikacje czynników zwracają także uwagę na czynniki miękkie, takich jak organizacja społeczeństwa, wola, morale, utożsamienia się z polityką państw, strategia itp. Czynniki miękkie objawiają jakość systemu kierowania państwem i zdolności do ukierunkowania energii społecznej tkwiącej w ramach funkcji rządzenia (patrz również: Moczulski 1999), wskazujące na kompetencje elity rządzącej. Czynniki związane z jakością rządzenia nie są substytucyjne w stosunku do czynników twardych, a jedynie zwiększają efektywność ich wykorzystania, pozwalając na lepsze lub gorsze wykorzystanie możliwości tkwiących w populacji i warunkach geograficznych. Pozwala to wysunąć tezę, że najbardziej podstawowymi, wpływającymi na największą liczbę czynników cząstkowych potęgi, a zatem najważniejszymi czynnikami określającymi potęgę państwa są czynniki geograficzne, liczba ludności i jakość przywództwa. Jakość przywództwa przy tym rozumieć należy szeroko, jako kompetencje zarówno elity politycznej jak i gospodarczej, naukowej, wojskowej, społecznej, kulturalnej czy religijnej. Oceniając zdolność wpływania na potęgę przyjąć należy, że czynniki geograficzne są czynnikami stałymi, których zasoby zmienić się mogą jedynie w wyniku przejścia kontroli nad wcześniej zewnętrznym terytorium, lub przełomu technologicznego, pozwalającego na eksploatację wcześniej nieużytecznych lub niedostępnych

---

² Negatywnie na potencjał populacji wpływają warunki geograficzne, jeśli utrudniają zaspokojenie podstawowych potrzeb, jak produkcję żywności, dostęp do wody pitnej, a także akumulację kapitału czy - poprzez dostęp do morza i dostępność portów - udział w handlu światowym (do którego kraj może mieć również utrudniony dostęp z powodu dyskryminujących regulacji handlowych). Podobnie negatywnie wpływać może niespójność wewnętrzna populacji – nadmierny udział populacji roczników uderzeniowych (t.zw. *youth bulge*), który prowadzić może do zamieszek i rewolucji (Goldstone 1991, Goldstone 2002, Urdal 2012), niespójność pod względem etnicznym, religijnym, nierównomierna dystrybucja dóbr itp. Dla krajów europejskich przyjąć jednak należy, że nie dotyczą ich wyzwania z kategorii zaspokajania podstawowych potrzeb ich populacji ani wyzwania *youth bulge*, zaś wyzwania z kategorii niespójności wewnętrznej dotyczą tylko niektórych (gł. na Bałkanach, w krajach sukcesorach Związku Radzieckiego i w Europie Zachodniej) i (zwłaszcza w Europie Zachodniej) zwykle w ograniczonym stopniu. Biorąc to pod uwagę, dla krajów europejskich większa liczba ludności wpływa pozytywnie na potęgę państwa.

zasobów (surowce, źródła energii, itp.). Przełom technologiczny dający istotny wpływ na potęgę państwa pozostaje zwykle poza możliwościami racjonalnego planowania państwa (wyjątkami są głównie technologie wojskowe i energetyczne). Państwa zatem mogą szeroko wpływać jedynie na dwie ważne zmienne: liczbę ludności i kompetencje elit. Na liczbę ludności wpływać można poprzez odpowiednie polityki ludnościowe, a na kompetencje elity rządzącej poprzez edukację, selekcję i motywację. W obu tych przypadkach istotna poprawa wymaga czasu i nakładów, ale zaniechanie ich oznacza słabnięcie relatywnej potęgi w momencie, gdy inni uczestnicy systemu międzynarodowego wzmacniają swoje zdolności. Czyni to spadek liczby ludności istotnym wyzwaniem dla zapewnienia bezpieczeństwa państw europejskich.

Spadek liczby ludności krajów europejskich i starzenie się populacji są czynnikami powodującym, że pojawia się problem zapewnienia bezpieczeństwa demograficznego. Samo pojęcie bezpieczeństwa jest różnie definiowane. Joseph Nye (1989) definiuje bezpieczeństwo w aspekcie pozytywnym i negatywnym. W pierwszym ujęciu bezpieczeństwo traktowane jest jako brak zagrożeń i w tym aspekcie należy skoncentrować się na analizowaniu działania podmiotu, którego celem jest ochrona przed zagrożeniami dla istotnych wartości wewnętrznych. W drugim ujęciu postrzega bezpieczeństwo jako kształtowanie pewności przetrwania, posiadania i swobód rozwojowych podmiotu – zatem zwraca uwagę na zdolności do kreatywnej aktywności podmiotu.

Bezpieczeństwo demograficzne wiąże się zatem zarówno z kwestią wyzwań dla zachowania dotychczasowego dorobku jak i utratą szans rozwojowych. Przez bezpieczeństwo demograficzne w ujęciu najbardziej ogólnym rozumieć należy brak zagrożeń spowodowanych przez czynniki demograficzne. Definiując pojęcie bezpieczeństwa demograficznego w ujęciu szczegółowym należy stwierdzić, że bezpieczeństwo demograficzne występuje, gdy liczebność i struktura populacji umożliwiają przetrwanie, stabilność i rozwój jednostki politycznej. Skala wyzwania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa demograficznego jest różna w różnych krajach, zależy bowiem od stopnia zmian demograficznych, jakie mogą mieć miejsce w nadchodzącej przyszłości.

Literatura

- Alcock, N.Z., Newcomb, A.G., 1970, *The Perception of National Power*, Journal of Conflicts Solution, vol 14, nr 3, s. 335-343.
- Aron, R., 1995, *Pokój i wojna między narodami*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa.
- Ball, M., Killough, H., 1956, *International Relations*, Ronald Press Company, London.
- Bank Światowy, 2017, *World Development Indicators, Fertility rate, total (births per woman)*, zasób internetowy

- <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?>, (data dostępu: 07.01.2017)
- CIA, 2017, *The World Factbook: Country Comparison - Total Fertility Rate*, zasób internetowy <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2127rank.html>, (data dostępu: 27.01.2017).
- Cline, R.S., 1994, *The Power of Nations in the 1990s: A Strategic Assessment*, Lanham.
- de Grazia, A., Stevenson T.H., 1962, *World Politics. A Study in International Politics*, Barnes & Noble, New York.
- Fisher, G., 1939, *Der webrwirtschaftliche Bedarf*, Berlin.
- German, F.C., 1960, *A Tentative Evolution of World Power*, Journal of Conflict Resolution, vol. 4, nr 1, s. 138-144.
- Goldstone, J., 1991, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, University of California Press, Berkeley.
- Goldstone, J., 2002, *Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict*, Columbia Journal of International Affairs, vol. 56, s. 245-263.
- Hartmann, F.H., 1967, *The Relations of Nations*, The Macmillan Company, New York.
- Hatton, T.J., Williamson J.G., 1992, *International migration and world development: a historical perspective*, NBER working paper series on historical factors of long run growth, nr 41, NBER, Cambridge.
- Heinsohn, G., 2009, *Synowie i władza nad światem. Terror we wzlotach i upadkach narodów*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Insee, 2017, *Bilan démographique 2016*, zasób internetowy, <https://www.insee.fr/fr/statistiques/2554860>, (data dostępu: 27.01.2017)
- Kennedy, P., 1994, *Mocarstwa świata – narodziny, rozkwit, upadek*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Kirk, D., 1944, *Population changes and the postwar world*, American Sociological Review, vol. 9.. nr 1, s. 28-35.
- Kleinowski, M., 2010, *Czynniki budujące siłę i potęgę państwa na arenie międzynarodowej*, Świat Idei i Polityki, vol. 10, s. 9-36.
- Kohler, H.-P, Billari, F.C., Ortega J.A., 2002, *The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s*, Population and Development Review, vol. 28, nr 4, s. 641-680.
- Kondrakiewicz, D., 1999, *Systemy równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Kugler, T., Kugler, J, 2010, *Political Demography*, *The International Studies Encyclopedia*, Robert A. Blackwell Publishing, Blackwell Reference Online, zasób internetowy, http://www.isacompendium.com/subscriber/tocnode.html?id=g9781444336597_yr2013_chunk_g978144433659716_ss1-8, (data dostępu: 10.04.2016)

Łakomy, M., Bezpieczeństwo demograficzne a potęga państw, Przegląd Geopolityczny, 19, 2017, s. 124-141.

- Lach, Z., *Analiza poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego i potęgi państw Europy Środkowo-Wschodniej*, Przegląd Geopolityczny, 9, 2014, s. 31-52.
- Łakomy, M., 2016, *Demografia polityczna i możliwości dla polityki pronatalistycznej w Polsce*, Studia Demograficzne, vol. 169, nr 1, s. 65 - 91.
- Mackinder, H., 1904, *The Geographical Pivot of History*, The Geographical Journal, vol. 23, nr 4, s. 421–437.
- Mackinder, H., 1919, *Democratic Ideals and Reality*, Constable and Company Ltd., London.
- Maddison, 2013, *Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD*, zasób internetowy, <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/home.htm>, (data dostępu: 27.01.2017).
- Maersheimer, J.J., 2001, *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton & Company, New York-London.
- Manyika, J., Woetzel J., Dobbs R., Remes J., Labaye E., Jordan A., 2015, *Global growth: Can productivity save the day in an aging world?*, McKinsey Global Institute, McKinsey & Company, New York.
- Michalik, D., 2012, *Prognozowanie i symulacje międzynarodowego układu sił*, Dom wydawniczy DUET, Toruń.
- Moczulski, L., 1999, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Bellona, Warszawa.
- Morgenthau, H., 2010, *Polityka między narodami: walka o potęgę i pokój*, Difin, Warszawa.
- Notestein, F., 1943, *Some implications of population change for post-war Europe*, [w:] American Philosophical Society, *Proceedings of the American Philosophical Society*, prezentacja na Symposium on Post-War Problems (Aug. 16, 1943), s. 165–174.
- Notestein, F., 1945, *Population: The long view*, [w:] T. Schultz (red.) *Food for the World*, University of Chicago Press, Chicago, s. 36-57.
- Nye, Jr. J.S., 1989, *Problemy badań nad bezpieczeństwem*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1989, nr 6, s. 54.
- ONZ, 2015a, *World Population Prospects: The 2015 Revision, DVD Edition*, zasób internetowy, <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>, (data dostępu: 27.01.2017).
- Organski, A.F.K., 1968, *World Politics*, Alfred A. Knopf, New York.
- Papp, D.S., 1984, *Contemporary International Relations. Frameworks for Understanding*, Macmillan, New York.
- Tellis, A.J., Bially, J., Layne, Ch., McPherson, M., 2000, *Measuring National Power in the Postindustrial Age*, RAND Corporation, Santa Monica.
- Spykman, N., 1942, *America's Strategy in World Politics*, Harcourt, Brace & Co., New York.
- Steinmetz, R., 1929, *Soziologie des Kriges*, Verlag Johann Ambrosius Barth, Leipzig.

- Stoessinger, J.G., 1962, *The Might of Nations. World Politics in Our Time*, Random House, New York.
- Sulek, M., 2001, *Podstawy potegonomii i potegometrii*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Administracji, Kielce.
- Sulek, M., 2004, *Metody i techniki badań międzynarodowych*, ASPRA-JR, Warszawa.
- Sulek, M., 2014, *Potęga państw. Modele i zastosowania*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa.
- Urdal, H., 2012, *Youth bulges and violence*, [w:] J. Goldstone, E. Kaufmann, M.D. Toft (red.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (s. 117-132), Oxford University Press, Oxford, New York.
- Virmani, A., 2005a, *A Tripolar Century: USA, China and India*, Indian Council for Research on International Economic Relations, „Working Papers”, March 2005, no 160.
- Virmani, A., 2005b, *Global Power from 18th to 21st century: power potential (VIP²), strategic assets and actual power (VIP)*, Indian Council for Research on International Economic Relations, „Working Papers”; November 2005, no 175.
- Wallerstein, I., 2007, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Waltz, K.N., 1993, *The Emerging Structure of International Politics*, International Security, vol. 18 nr 2, s. 44-79.

Demographic security and political power

Along with the aging of the Europe's population, the sphere of influences of the European powers is becoming more and more reduced. The expected decline in population size and population aging suggest that the marginalisation of the influence of Europe on the world affairs may continue, and the unevenness of demographic change among European countries may lead to the new balance of power. The goal of the article is to identify the relevance of population size and structure to the power of a country. The article provides overview on demographic history of Europe over the last two thousand years, especially focusing on uniqueness of the last two centuries from the perspective of the theory of demographic transition. The article evaluates a range of lists of factors impacting power and to do that introduces categorisation of factors based on a perspective of their dependence on demographic variables. Based on that the article identifies potential vulnerability of power to changes in size of total population and working age population. This perspective leads to a conclusion that the primary factors, influencing many other factors are geography, quality of leadership and population size. Population size may thus be perceived as essential for power, hence providing demographic security belongs to the primary policy goals. Finally the article provides definition of demographic security: in a general sense it is lack of threats caused by

Łakomy, M., Bezpieczeństwo demograficzne a potęga państw, Przegląd Geopolityczny, 19, 2017, s. 124-141.

demographical factors, in a detailed sense it exists, when size and structure of the population enable survival, stability and development of a political entity.

Key words: population, demographic security, geopolitics, Europe.